

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВА МІСТА КИЄВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена аналізу особливостей постіндустріальної трансформації господарського комплексу Києва. З'ясована роль окремих чинників, що впливають на еволюцію просторової організації міста.

Статья посвящена анализу особенностей постиндустриальной трансформации хозяйственного комплекса Киева. Выяснена роль отдельных факторов, которые влияют на эволюцию пространственной организации города.

The article is devoted to the features analysis of post-industrial transformation of Kyiv economic complex. The role of separate factors that influence the city spatial organization evolution was found.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки крупні міста та міста-мільйонери як центри концентрації населення, промисловості, послуг, інвестицій, виникнення й поширення інновацій визначають суспільно-економічний розвиток країни. Тенденцією для таких міст, в першу чергу, є зростання частки сфери послуг та реорганізація виробничих зон. Розвиток даної сфери є одним із найбільш наочних і динамічних процесів, а її територіальна організація виступає як своєрідний індикатор просторових трансформаційних процесів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика дослідження трансформації крупних міст та міст-мільйонерів як територіально організованих систем посідає пріоритетне місце у працях багатьох наукових шкіл: британської, американської, російської, східноєвропейської. Цій тематиці присвячені фундаментальні дослідження таких відомих зарубіжних вчених як М. Кастельс, С. Сассен, П. Тейлор, Дж. Фрідман, А. Трейвіш, В. Іноземцев, К. Аксьонов, О. Дружинін та ін. В українській географічній науці трансформація міського простору знайшла відображення в працях Л. Руденка та О. Дронової. В цілому ж у вітчизняній географії даний напрям наукових досліджень висвітлений ще недостатньо. В зв'язку з цим вивчення особливостей постіндустріальної трансформації просторової організації міст набуває особливого значення.

Мета та завдання дослідження. Узагальнення теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження трансформації господарського комплексу міста. Визначення чинників просторової еволюції міста Києва. Аналіз особливостей і тенденцій просторової трансформації господарського комплексу Києва в контексті постіндустріальної стадії розвитку.

супільно-географічні дослідження

Виклад основного матеріалу. Структурна трансформація суспільного виробництва – це метаморфоза складної соціально-економічної системи, найважливішими елементами якої виступають міста, що концентрують не лише значну кількість населення, ресурсів, а й виконують різноманітні функції. Перехід від індустріальної до постіндустріальної економічної системи насичений процесами соціально-економічних перетворень, які кардинально змінюють структуру господарського комплексу міста під впливом ендогенних та екзогенних процесів. В цьому контексті цілком природно, що зміна його просторової організації проявляється в трансформації спеціалізації, конфігурації та розмірів раніше сформованих елементів і виникненні нових.

Так, саме трансформаційні процеси в Україні та інших східноєвропейських країнах сприяють тому, що крупні міста та міста-мільйонери даного регіону досить швидко інтегруються в «регіональні європейські і глобальні процеси і конкурують за прийняття на себе певних функцій...» [1, 23]. В Східній Європі серед міст найбільш здатних «прийняти на себе міжнародні функції є <...> можливо Київ, завдяки <...> географічному положенню і ендогенному потенціалу» [1, 24]. Проте, на жаль, Київ лише демонструє ознаки формування світового міста, бо на думку відомого американського вченого Дж. Фрідмана «світове місто» – це найбільший міжнародний фінансовий центр, місце зосередження штаб-квартир найкрупніших транснаціональних компаній, міжнародних економічних і геополітичних організацій, ділових послуг та транспортний і комунікаційний вузол міжнародного масштабу [5, 74]. Одночасно «світове місто» повинно мати диверсифіковані функції, серед яких обов'язковою є обробна промисловість, яка на сьогодні втратила провідну роль у регіональному розвитку.

В сучасних умовах місто перетворюючись в усе більш складну територіальну соціально-економічну систему, в свою чергу виступає в якості просторово структурованого і організованого утворення, яке формується його постійно оновлюваними і розгалуженими функціями.

Основні елементи просторової структури Києва сформувалися в 70-80-х роках ХХ століття. При централізованому соціалістичному плануванні інтереси державних інститутів виступали пріоритетними. Головними суб'єктами господарського комплексу міста та донорами соціальної сфери були крупні промислові підприємства. Проте вже на початку 90-х років в просторовій організації міста розпочалася багатоаспектна трансформація зумовлена новими політико-економічними відносинами та ринковими факторами формування території, що спричинила фундаментальні зміни в напрямках його розвитку. Деіндустріалізація та терціаризація проявилися не лише зрушеннями в структурі ВДВ та зайнятості, але і змінами в характері використання земель промислового призначення. Новим

суспільно-географічні дослідження

для міста стало відведення території промислових підприємств та їх інфраструктури під заклади сфери послуг. Таким чином, відбувалися кардинальні зміни профілю використання території і фактична ліквідація багатьох осередків промислової діяльності в різних частинах міста, а особливо в центральних. Деіндустріалізація міста створила передумови для перетворення Києва в багатофункціональний постіндустріальний центр з акцентом на розвитку сфери послуг. В сучасних умовах ситуація дещо змінюється і пов'язана вона не лише з деіндустріалізацією, а й з протилежним за вектором процесом – частковою реіндустріалізацією, тобто з відновленням індустріального потенціалу міста, проте який нині представлений переважно високотехнологічними галузями.

В нових умовах ринкової економіки просторова організація Києва формується активністю різноманітних і різнопрофільних господарських об'єктів різних форм власності. В даному випадку важливою передумовою трансформації та головним актором господарського комплексу міста став приватний бізнес при одночасному зниженні ролі держави не лише як власника державних об'єктів, а й як регулятора суспільно-господарського життя. В цих умовах просторові потреби бізнесу формуються із запитів окремих об'єктів, що приходять на ринок. В такому контексті той чи інший агент буде намагатися розміщуватися в тих місцях, де є певні передумови для гарантованого прибуткового функціонування. Закономірно, що центральний офіс банку буде розташовуватися в діловому районі, а торговельно-розважальні комплекси – в безпосередній близькості біля ліній метрополітену, де є сприятливі можливості для залучення відвідувачів. Одночасно необхідно зазначити, що поряд з українським бізнесом, який контролюється також інорегіональним капіталом, значну зацікавленість до Києва проявляють і крупні міжнародні транснаціональні компанії-лідери світового ринку – Samsung, Canon, Bosh, Siemens, що свідчить про поступове залучення міста через відповідні механізми до глобальної світогосподарської системи. Особливо важливе значення для пострадянської трансформації міського простору мала не лише приватизація промислових підприємств, об'єктів житлової нерухомості, а й формування інституту приватної власності на землю.

Проте не слід заперечувати впливу на просторову динаміку Києва розташування на його території значної кількості структур державної влади, що не відкидає можливості лобювання певних інтересів при прийнятті тих чи інших рішень. Тому з однієї сторони на модель розміщення впливає адміністративне регулювання, яке базується на певних законах, правилах, а з іншої так зване «неформальне регулювання».

Трансформація просторової організації міста Києва та, як результат, динамічне зростання сфери послуг особливо пов'язане з технологічними змінами не лише у розвитку засобів телекомунікації, а й з інформатизацією у сфері виробництва, що забезпечує

суспільно-географічні дослідження

підвищення продуктивності праці в промислових галузях та сприяє скороченню попиту на робочу силу. З урахуванням існуючих реалій на розвиток сфери послуг впливають і соціальні зміни пов'язані зі сферою споживання. Чітке розуміння того, що збільшення прибутків позначається на способі життя та системі цінностей і зумовлює соціально-культурні зрушення, є вкрай важливе. Саме тому загальні зміни в структурі попиту на послуги для приватних осіб пов'язані зі зростанням значення послуг вищого сегменту цієї сфери.

Безперечно певна роль у цьому процесі належить і загальній глобалізації економіки, де провідну роль відіграє перехід до нових методів організації виробництва з екстерналізацією багатьох видів діяльності. Постіндустріальна трансформація відбувається через розвиток інформаційних, фінансових, консалтингових та інших видів послуг, а їх частка в структурі господарського комплексу продовжує зростати.

Сформована в радянський період модель Києва як міста, що поєднує столичні та промислові функції, трансформується в сучасних умовах під впливом сукупності чинників у досить складну систему пов'язану зі стрімко зростаючою сферою послуг, яка визначає його спеціалізацію в міжрегіональному поділі праці. У той же час відбуваються значні зміни не лише у просторовій, а й галузевій організації господарства, в тому числі і у промисловості, яка поступово орієнтується на те, що в межах столичного міста зростатиме частка високотехнологічних інноваційних виробництв. Проте саме послуги, на нашу думку, є більш значущим джерелом економічного зростання великого міста, навіть у порівнянні з промисловістю. Для цього варто розглянути динаміку сектору послуг Києва та об'єктивно проаналізувати його важливість в період постіндустріальних трансформацій. Так, в структурі валової доданої вартості міста частка сфери послуг складала у 2011 р. 77,3% проти 64,9 у 2001 р. та 63,8% у 1995 р.

Постіндустріальну стадію розвитку продуктивних сил іноді називають «економікою послуг». Але роль цієї сфери в сучасному господарстві пов'язана не лише з її переважанням в структурі економіки. В сфері послуг нині формуються такі ключові фактори економічного зростання як наукове знання, нематеріальні форми накопичення, інформаційні технології та глобалізація господарської діяльності. Сфера послуг охоплює багато галузей і видів діяльності (від 150 до 600 за різними літературними джерелами) та виступає як зведена узагальнююча категорія, що включає відтворення різноманітних видів послуг, що надаються підприємствами, організаціями, а також фізичними особами і має ряд специфічних особливостей порівняно з матеріальним виробництвом. Проведені нами дослідження свідчать, що, по-перше, на відміну від товарів, послуги виробляються і споживаються в основному одночасно, не підлягаючи зберіганню, що породжує проблему регулювання попиту і пропозиції послуг. По-друге, в багатьох випадках в послугі присутній елемент

суспільно-географічні дослідження

продукції, так само, як при продажі продукції наявний елемент послуги. По-третє, сфера послуг зазвичай більше захищена державою від іноземної конкуренції, ніж сфера матеріального виробництва. Більш того в багатьох країнах транспорт і зв'язок, фінансові та страхові послуги, наука, освіта, охорона здоров'я та комунальні послуги традиційно знаходяться в повній або частковій власності держави або ж суворо контролюються і регламентуються нею. Імпорт послуг, на думку урядів багатьох країн, може створювати загрозу національній безпеці і суверенітету, тому він регламентується більш жорстко в порівнянні з торгівлею товарами.

Тут необхідно зробити акцент на тому, що в різних країнах світу структура сфери послуг трактується по-різному і поки що відсутня її єдина загальновизнана міжнародна класифікація. Аналіз літературних джерел свідчить, що існує досить значна кількість класифікацій послуг. На погляд автора досить повною та розгорнутою є міжнародна стандартна галузева класифікація (International Standard Industrial Classification), яка розроблена статистичною службою ООН та використовується ОЕСР, статистичною службою ЄС та Державною службою статистики України. Відповідно до цієї класифікації виділяється чотири категорії послуг, кожна з яких включає широкий набір різноманітних видів діяльності: а) торгівля, ресторани, готелі, комунальне господарство; б) фінанси, страхування, операції з нерухомістю; в) бізнес-послуги, комунікації; г) соціальні, громадські та персональні послуги. Досить поширеними є: 1) класифікація послуг, що представлена у статистичному Класифікаторі видів економічної діяльності ЄС (NACE, Rev. 1.1); 2) класифікація секторів сфери послуг, що розроблена і використовується СОТ.

Крім того, у відповідності з принципом класифікації за адресатом послуг деякі вчені виділяють чотири основні групи послуг:

- загальногосподарські (транспорт, торгівлі, зв'язок, комунальні послуги, громадське харчування, ремонт, та обслуговування техніки), які обслуговують всіх без винятку учасників господарської діяльності;
- особисті (готельний, туристсько-рекреаційний, розважальний бізнес, автосервіс, побутові послуги), які надаються лише конкретній людині;
- ділові (інформаційні, кредитно-фінансові, управлінські, маркетингові, рекламні, консалтингові послуги);
- соціальні (медичні, освітні, соціального забезпечення та культурного обслуговування) [2, 167].

На думку В. Іноземцева, який узагальнив існуючі функціональні підходи до класифікації сфери послуг, вона може бути поділена на споживчі ("consumer") і виробничі ("producer", "business") послуги [3, 65].

суспільно-географічні дослідження

Дослідження переконливо свідчать, що суть змін, які відбуваються в постіндустріальний період охоплюють не лише первинний і вторинний сектори, а й проявляються в якісних і кількісних змінах саме сфери послуг (або третинного сектора). Досить цікавим з цієї точки зору є трактування категорії «третинного сектору» К. Кларком, яке в подальшому було розвинене в працях Д. Белла [4]. Поряд з третинним сектором, який включає транспортні і комунальні послуги, ним вперше виділено четвертинний (торгівля, фінанси, страхування та операції з нерухомістю) та п'ятеринний (охорона здоров'я, освіта, відпочинок, дослідницька діяльність, урядові установи).

Дослідження на прикладі міста Києва свідчать, що відбувається повне оновлення технічної і технологічної бази сектору послуг, що приводить до реструктуризації старих галузей сфери послуг та появи нових. Місце головної галузі сфери послуг перейшло від торгівлі до фінансів, а реорганізація торгівлі зробила її транснаціональною. Найбільш динамічними і перспективними стали нові галузі – це телекомунікаційні та комп'ютерні технології, які впливають на розвиток всіх без винятку галузей господарства і життя населення. Спостерігається зростання кількості зайнятих в освіті, охороні здоров'я, юридичних та бізнес-послугах. Важливою особливістю розвитку сфери послуг є те, що відбувається певне розмивання чітких меж між промисловістю та послугами, особливо діловими. Таким чином, відмінності між галузями, які виробляють товари та надають послуги стають менш чіткими.

Загалом дослідження господарського комплексу міста-мільйонера та аналіз окремих видів діяльності у процесі трансформації свідчить, що економічний, науковий та кадровий потенціал Києва сприяли швидкому зростанню галузей сфери послуг, що характерні для постіндустріального суспільства – інформаційних, телекомунікаційних, консалтингових, кредитно-фінансових, рекламних тощо. Якщо в країнах Заходу процеси формування «суспільства споживання» і постіндустріальної трансформації відбувалися в різні за часом періоди і тривали порівняно довго, то в Києві це проходить досить швидко з одночасним поєднанням двох процесів.

Висновки. В умовах глобалізації світової економіки спостерігається зростання інтересу до проблематики просторової організації міського простору. Ця тенденція характерна для багатьох країн світу, де крупні міста та міста-мільйонери трансформують свої функції, економічну і соціальну структуру і поступово змінюють просторову конфігурацію. Особливу активність процес трансформації проявляє на пострадянському просторі, в тому числі і в Україні.

На підставі проведеного аналізу підтверджено, що сформована в радянський період модель Києва як крупного промислового центра трансформується в досить складний простір,

суспільно-географічні дослідження

що пов'язаний зі стрімко зростаючою сферою послуг, яка певною мірою визначає його спеціалізацію в міжрегіональному поділі праці.

Список використаних джерел:

1. Аксенов К., Браде И., Бондарчук Е. Трансформационное и посттрансформационное городское пространство. Ленинград – Санкт-Петербург. 1989-2002. – СПб.: Издательство №Геликон Плюс», 2006. – 284 с.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – 3-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2005. – 557 с.
3. Иноземцев В. Л. Структурирование общественного воспроизводства в системе постиндустриальных координат // Российский экономический журнал. – 1997. - № 11-12. – С. 62-70.
4. Кларк К. Условия экономического прогресса / К. Кларк. – Л., 1940.
5. Friedmann J. The world city rypothesis\\ Develop. And Change., 1988. P. 69-83.

*Щабельска В.Г., Пологовська Ю.Ю.
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ВПЛИВ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОМПОНЕНТНО-ТЕРИТОРІАЛЬНУ СТРУКТУРУ СУБРЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розкрито сутність та тенденції динаміки міського і сільського розселення Житомирської області. З'ясовано суспільно-географічні проблеми розвитку субрегіональної системи розселення.

В статье раскрыты сущности тенденции динамики городского и сельского расселения Житомирской области. Выяснено общественно-географические проблемы развития субрегиональной системы расселения.

The main strategy and dynamics trends of urban and rural population distribution of Zhytomyr region are considered. Social and geographical problems of the development of the subregional system of settling are highlighted in the article.

Постановка проблеми. Важливою передумовою соціально-економічного розвитку регіональних систем виступає демографічний фактор, який відображає кількісні та якісні характеристики населення (чисельність, динаміку народжуваності, смертності, статевовікову та сімейну структури тощо). Демографічна ситуація, яка склалася в Україні в цілому та окремих регіонах визначається як критична, що загрожує суспільній стабільності країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню впливу демографічної ситуації на розселення присвячено наукові праці А. Вишневського, Ж. Зайончковської, Ю. Пивоварова,